

בת מאה - וצעירה לעד

במלאת מאה שנה ל"הידי
בת ההרים"

מאת אוריאל אופק

לפני מאה שנה הופיע בציריך, בהוצאת הספרים השווייצרית "גוטטה שריפטן" ("כתבים טובים") של המו"ל הידוע גותה, ספר-ילדים חדש. שעל כריכתו התנוסס שם ארוך ומסורבל מעט: "שנות הנדודים והלימוד של היידי". שמה של מחברת הספר — יוהנה ספירי — לא הופיע כלל על הכריכה, ואילו על שער הספר הוא נדפס באותיות קטנות. הדבר נעשה על-פי בקשתה המפורשת של המחברת, שלא רדפה אחרי פרסום ותהילה:

"לא כתבתי את הספר כדי להתפרסם", אמרה. "כתבתי אותו אך ורק כדי לעזור לסובלים".
הסופרת הצנועה לא העלתה אז ודאי כלל על דעתה, כי שמה יזכה לפרסום עולמי; כי על שמה ייקרא המכון השווייצרי לספרות-ילדים, וכי דמות-דיוקנה תידפס על בול שווייצרי במלאת חמישים שנה למותה.

שנות ילדות בצל האלפים

ניתן למצוא קווי-דמיון רבים בין הסופרת לבין גיבורתה הספרותית: או במלים אחרות: הרבה מחוויות-ילדותה שלה שיקעה המחברת בתיאור דמותה ומעשיה של היידי הקטנה.
יוהנה ספירי נולדה בכפר הירצל השוכן לרגלי האלפים, לא הרחק מציריך, ב-12 ביולי 1827. אביה, ד"ר יעקב הויסר, היה רופא הכפר, ואמה מרגרטה שווייצר היתה משוררת לעת-מצוא. שנות-ילדותה המאושרות עברו עליה בכפר ובסביבותיו. אף שבית הוריה המה תמיד אורחים וילדים (ששה אחים ואחיות!), העדיפה יוהנה לבלות את רוב שעות-היום בשדות, על מדרונות האלפים, בין פרחי-בר ונערי רועים. לא פעם אף חמקה מביית-הספר (שנמצא בחסות הכנסייה הכפרית), כדי לבלות בחיק הטבע.

"חנהלה [זה היה כינוי-החביבה שלה] שונה משאר הילדים", שמעה פעם את אביה אומר לאמה,

"כשהיא בבית נדמה לך כי היא היצור הביישני ביותר בעולם. אבל שלחי אותה לשדה — והיא תיהפך ליצור השובב ביותר"...

חוויות-ילדות אלה ליווה עד שנותיה האחרונות והיא שבה והתרפקה עליהם שוב ושוב בסיפוריה הרבים.

בגיל 16 נסעה יוהנה-"חנהלה" ללמוד בגימנסיה לבנות בציריך, בה שקדה גם על שיעורי אמנות, ציור ומוסיקה. הסופר החביב עליה היה גיתה, ומשמות שני החלקים הראשונים של הרומן שלו "וילהלם מייסטר" — "שנות הלימוד של —" ו"שנות-הנדודים של וילהלם מייסטר" — שאלה את השם לספרה על היידי. בגיל 25 נישאה יוהנה הויסר לעורך-הדין יוהן ברנארד ספירי, שערך אז כתב-עת פטרויטי בשם "העתון הקונפדרטיבי". לאחר נישואיהם השתקע הזוג הצעיר בציריך. הבעל נכנס לעבוד במחלקה המשפטית של העיריה; ואילו יוהנה היתה לעקרת-בית מטופלת בילד חולני, שהקדישה את שעות-הפנאי שלה לפעולות התנדבות שונות. שנים אחדות היתה חברה בוועדת-ביקורת של גימנסיה לבנות. בהשפעת חינוכה הדתי הביעה בגלוי את התנגדותה למתן חינוך גבוה לנערות; כן יצאה נגד התנועה למתן שוויון-זכויות לנשים, שנוסדה אז בשווייץ.

בעוד משפחת ספירי חיה את חייה השלווים בביתה הקטן, סער העולם מעבר לגבולה של שווייץ. בעקבות מלחמת פרוסיה-צרפת התחילו נראים ברחובות ציריך פליטים ופצועי מלחמה. ארגון "הצלב האדום", שנוסד בשווייץ שנים אחדות קודם לכן, קרא לתושבי ציריך לסייע לאנשים אומללים אלה, ויוהנה ספירי, שנתחנכה מצעירותה על הושטת עזרה לנזקקים, חיפשה דרך הולמת של סיוע. ואז עלה רעיון במוחה: היא תדפיס סיפורים, וכל שכר שתקבל תמורתם יהיה קודש לפליטים.

דחף זה הוא שהניע אותה לכתיבה. בשנת 1871 הופיע ספרה הראשון, שנקרא "עלה על קברו של פרוני" — סיפור קצר וסנטימנטלי, שרב בו הבוסר. שנים אחדות אחר-כך כתבה את סיפורי הילדים הראשונים שלה, שכונסו בספרים "בלי בית" (1878) ו"מקרוב ומרחוק" (1879) ואשר בכתובת-המשנה שלה נאמר: "מעשיות לילדים ולאובי ילדים". בכמה מסיפורים אלה כבר ניתן למצוא מוטיבים ותיאורים, שהועברו אחר-כך אל סיפורה הארוך הראשון והידוע ביותר, הלא הוא "היידי".

הספר "היידי" נדפס במהדורתו הראשונה בשני חלקים בעלי שמות שונים, כאשר ששה חדשים מפרידים בין הופעת החלק הראשון והשני. החלק הראשון נקרא, כאמור, "שנות הלימוד והנדודים של היידי", וכחצי שנה אחר-כך הופיע המשכו — "היידי יכולה לעשות שימוש מכל אשר למדה" (1881). בספרה זה, אולי יותר מאשר בספריה האחרים שיקעה את חוויות-ילדותה וגעגועיה לנופי ילדותה; או במלים אחרות: בדמותה של היידי ראתה הסופרת את עצמה בילדותה.

הספר זכה להצלחה מיידית — תחילה בשווייץ ואחר-כך בגרמניה. תוך שמונה שנים הוא נדפס ב-13 מהדורות ותורגם לרוב לשונות אירופה. אלא שיוהנה ספירי לא יכלה לשמוח על הצלחת ספרה: שלוש שנים אחרי הופעת "היידי" מת בנה היחיד לאחר מחלה ממושכת; באותה שנה הלך גם בעלה לעולמו. מאז הסתגרה הסופרת בביתה, כשהיא מנסה להקל על יגונה בכתיבה. עוד כתריסר סיפורי ילדים כתבה אחרי "היידי", רובם ככולם סיפורים רגשיים על חייהם של בנים ובנות בכפר השווייצרי; ביניהם: "מה קרה לילדי גריטלי" (1883), "ילדי גריטלי מופיעים

שוב" (1884), "מה יצא ממנה?" (1886), "ארתור והסנאי" (1888), "ילדי האלפים" (1889). קובץ סיפורים קצרים), "קורנלי גדל ומתחנך" (1890), "מוני נער העזים" (1891), "טירת וילדנשטיין" (1892), "אחת מבית ליוה" (1894), "ירלי בן ההרים" (1901). תרגמה חנה עירונית, (1963), ועוד.

מלבד רשימת הספרים ותוכנם אין אנו יודעים כמעט דבר על חיי יוהנה ספירי. ידוע כי עתונאים אחדים ניסו לראיין אותה ולדוברה, אך היא השיבה באדיבות את פניהם ריקם. "חיי הפרטיים אינם סיפור מעניין בשביל הקוראים", אמרה. שבועות אחדים אחרי הופעת ספרה האחרון, "טחנת ההרים", מתה הסופרת בביתה אשר בציריך. הדבר היה ב-7 ביולי 1901 — היום (הוא יום כתיבת שורות אלה) לפני שמונים שנה.

בשנת 1967 נוסד בציריך המוסד השווייצרי לספרות-ילדים, הנקרא רשמית 'מכון יוהנה ספירי'. בין השאר מצוי במוסד ארכיון יוהנה ספירי, המרכז את כל החומר הקשור בחייה ויצירותיה — מסמכים, תדפיסים, תרגומים בכל השפות — וכן תערוכה מתמדת בשם "יוהנה ספירי — חיים ויצירה".

ילדת הטבע שהיתה לסמל

"מן הכפר הנושן והחכיב מאינפלד נמשך משעיל ארוך, העובר בין שדות ירוקים מכוסים צל ומגיע אל רגליו של הר. מצד זה ניכט ההר כהוד כלפי מטה, אל הכקעה, והשדה נעשה פרע יותר. המשעול מטפס על פני המדרון, וכל הפוסע בו נושם מיד את ניחוח העשב וצמחות ההר, בעוד המשעול עולה ונמשך ישר עד פסגת ההר... בכוקר קיין אחד נראו שתי המוות פוסעות לאורך משעול הררי זה — האחת אשה גבוהה ומוצקה, והאחרת — ילדה קטנה, שאחזה בידה, ואשר לחייה להטו כחום השמש..."

שמה של הילדה היה היידי. ובשורות אלה נפתח סיפורה של ילדה קטנה זו, שהשנה חוגג עולם ספרות-הילדים את יום-הולדתה המאה — אבל למרות עובדה "כרונולוגית" זו היא תישאר צעירה לעד.

תוכנו של הסיפור הקלאסי זכור ודאי לכל מי שקרא אותו בילדותו; שכן "היידי" הוא, כאמור, אחד מספרי-הילדים המפורסמים ביותר בעולם, ודומה שאין ילד או ילדה שלא עקבו אחרי קורותיה ומעשיה של בת-אלפים קטנה זו. אנו פוגשים בה לראשונה עולה במשעול לעבר הבקתה הניצבת על ראש ההר. מאחר שהיידי היא יתומה, מביאה אותה דודתה הקשוחה לגור עם סבה הבודד ומוזר-ההליכות. נקל להבין שזקן זעפן זה אינו שמח לאורחת בלתי-צפויה זו, שתפר את בדידותו. אלא שהיידי — בשמחת-החיים הטבעית המפעמת בה ובאופיה ובטוב-לבה — מצליחה לרכך את לבו הקשה של סבה וחיבה עמוקה נקשרת בין השניים. אך לא רק הסב מוצא טעם חדש לחייו בוכותה של היידי. היא מתיידדת עם פטר, נערי-הרועים הצעיר, ועם הזקנה העיוורת, ומקרינה מאורה גם עליהם. הסיפור מגיע לשיאו לאחר שהיידי נלקחת מן הבקתה ומובאת העירה, כדי לשמש מעין אחות לקלרה, בת-העשירים הנכה. געגועיה העזים לסבה, להרים ולחיקי-הטבע כמעט ומפילים אותה למשכב. בסופו של דבר חוזרת היידי אל הבקתה ההררית ומביאה אתה גם את קלרה. השחיה בחיק הטבע, האויר הרענן והמוון הטבעי מחוללים פלאים — הנערה הנכה מחלימה ועומדת על רגליה ככל האדם.

מהו סוד קסמו של סיפור ישן זה, בן שנות השמונים של המאה ה-19, המוסיף לדבר גם אל לבם של ילדי שנות השמונים של המאה העשרים? לכאורה זהו סיפור רגשני, שבו מוצגים גיבורים טובים מול רעים ואשר מוסר-ההשכל אשר בו גלוי ובולט לעין, גם המוטיבים המצויים בו, ובעיקר שיר-ההלל לכוחו של הטבע — שלטו ברבים מספרי הילדים של שלהי המאה ה-19, ופעילות בחיק-הטבע המעמידה נער נכה על רגליו הוא המוטיב השליט על "סוד הגן הנעלם" (1909) מאת פ"ה ברנט.

אבל "הייתי" איננו רק סיפור רגשני, המטיף לקוראיו לעשות את הטוב ולהעדיף את החיים בחיק-הטבע. יש בו הרבה יותר מכך. סוד קסמו העיקרי הוא — כך נראה לי — בהיותו אגדה המוגשת לקורא במסגרת של סיפור מציאותי יומיומי. שכן הייתי היא מעין סינדרלה שווייצרית: גם היא ילדה יתומה ודחוייה, שנגזר עליה לסבול; אך בזכות טוב-לבה, תמימותה ואמונתה מתגשמות משאלותיה והיא זוכה באושר. אלא שבניגוד ללכלוכית מאגדת-הפלאים הייתי היא בת עולם-המציאות, שהקורות אותה מתוארות במסגרת מציאותית מחיי היומיום. בשל אותה מסגרת ריאליסטית רואים הקוראים הצעירים ב"הייתי" סיפור אמיתי ומשכנע, שקל להם להזדהות אתו ולהושע עצמם שותפים הנוטלים חלק בעלילה. הוסיפו לכך את הסגנון הפשוט והנלבב ואת תיאורי הנוף המרהיבים, המצויירים ביד אמן — ההרים המושלגים, שדות הפרחים, השקיעות והזריחות, עדרי הצאן — הנראים כמו חיים מול הקורא, ותבינו את סוד קסמו והצלחתו של הספר.

ואמנם, "הייתי" זכה להצלחה שרק ספרי-ילדים מעטים בעולם זכו לה. הוא נדפס במקורו הגרמני בעשרות מהדורות (מהדורה אחרונה הופיעה אשתקד), וזאת בנוסף על העיבודים והקיצורים השונים. הוא תורגם שוב ושוב לרוב לשונות התרבות (לאנגלית הוא תורגם שש פעמים לפחות; תרגום ראשון הופיע ב-1883), וכן יצא גם במהדורות בכתב בראיל. הוא זכה להמשכים, שנכתבו בידי סופרים אחרים.² סיפורה של הייתי אף הומחו והוצג על בימות תיאטרוני הילדים ברחבי העולם, והוא גם אחד ממחזות הילדים המצליחים ביותר בישראל, המוצג אצלנו שוב ושוב מאז קום המדינה ועד ימינו. "הייתי" גם צולם פעמים אחדות לקולנוע ולטלוויזיה; אחת ההפקות הקולנועיות הראשונות והמוצלחות היתה בכיכובה של שירלי טמפל, הזכורה לטוב (1936). ובעת כתיבת שורות אלה מוקרנת בטלוויזיה הלימודית שלנו סדרה בהמשכים, בהפקת ה-B. B. C., המושתתת אף היא על הספר הקלאסי.

אין פלא איפוא, שהקוראים העבריים הצעירים זכו לכמה וכמה תרגומים ועיבודים של סיפור קלאסי זה. התרגום הראשון, מעשה ידיו של המתרגם הפורה ישראל פישמן (1885—1962), הופיע עוד בשנת 1946 בהוצאת ניומן. היה זה תרגום משובח בשעתו, נאמן ומלא כמעט, והוא חזר ונדפס במהדורות רבות. אלא שמקץ שנות-דור נתיישן תרגום זה, כרוב התרגומים שנעשו לפני

1. אין ספק בעיני, שכמה מפרקי "הייתי" השפיעו על כתיבתה של הסופרת האנגלו-אמריקנית פראנסס הודג'סון ברנט: נכד המרכז את לבו הקשה של סבו הבודד הוא "הלורד פונטלרוי הקטן" (נדפס ב-1886, חמש שנים אחרי "הייתי").

2. בעברית הופיעו שלושה ספרי המשך על הייתי, שנכתבו על-ידי מתרגמי הספר לאנגלית ולצרפתית: "הייתי ופייר" מאת צ'רלס טריטן (תרגם י. לבנון, 1960) ו"אורחי הייתי" ו"סבתא הייתי" מאת רואה (תרגם הנ"ל).

קום המדינה; השפה נראית מיושנת וכמעט ארכאית בעיני הקוראים הצעירים של ימינו, והגיעה השעה להוציא תרגום חדש.

אלא שהתרגומים הבאים היו יותר עיבודים מקוצרים מאשר תרגומים הראויים לשמם. כאלה היו עיבודיהם של שלמה סקולסקי ("הידי בת ההרים", הוצאת עמיחי, 1958, מהדורה מתודשת 1981, 40 עמ'), אנדה עמיר-פינקרפלד (הוצאת "מסדה", 1961, 32 עמ'), ימימה שרון ("הידי בת ההרים", הוצאת "עופר" 1970, 16 עמ'); ועוד עיבוד אנונימי, שהופיע בהוצאת "דעת" (1958, 16 עמ'). בימים אלה ממש עומד להופיע תרגום חדש של הספר, מעשה ידיו של יהודה יניב (הוצאת "כנרת", 84 עמ'), עם תצלומים מתוך סדרת הטלוויזיה ההולנדית, שתוקרן אצלנו בקרוב. וכבר התרעו רבים נגד הקיצורים השרירותיים הנעשים ביצירות קלסיות והנוטלים מהן את נשמתן. לפיכך יש לקדם בברכה את התרגום החדש של "הידי" שיופיע בקרוב בהוצאת "כתר", מעשה ידיו של שלמה ניצן.

עיון בכתב-היד מלמד, שהמתרגם עשה מלאכה נאמנה, אף כי סטה במעט מן המקור על-ידי כך שביטל את המשפטים הארוכים והמסורבלים האופייניים לשפה הגרמנית.

הנה משפטי הפתיחה של הידי בתרגום החדש:

שכיל צר התפתל מן העיירה החכיבה מאינפלד, הצה כרו דשא וחורשות עצים ירוקים ונמשך לעבר מרגלות ההרים. גבוהים והמורי סבר השקיפו צוקי הרים אלה ממרומיהם על פני הבקעה. כאן, במקום שהשכיל מתחיל לטפס על הרכסים התלולים, מכה כאפו של העולה ניהוח רענן של שדות-מרעה, המכוסים דשא עשב צפוף ועסיסי. כבוקר כהיר שטוף-שמש כחודש יוני טיפסה על שכיל-הרים זה בחורה גדולה וחסונה; היא אחזה בידה של ילדה קטנה וגררה אותה אחריה. פניה השזופות היו סמוקות ולוחטות מואמץ הטיפוס; שכו למרות השמש החמה עטופה היתה בכנדים חמים מאד.

בצדק נחשב, איפוא, "הידי" לספר-הילדים הלאומי של שווייץ. הוא העניק למליוני קוראים בעולם מושג ראשון ומהימן על ארץ הררית זאת, נופיה ואנשיה; ויפה כתבה בהקשר לכך פרופ' מיי היל ארבותגוט בספרה הגדול "ספרים וילדים" (מהדורת 1957, עמ' 453):

"שום אדם שקרא ואהב את 'הידי' לא יכנס לשווייץ בלא תחושה של שובת הכיתה. כל עדריצאן קטן יעורר בו תשוקה לספל של חלב-עזים, שריפא את קלרה והעניק שמחה ובריאות להידי. בכל זמן הוא יראה את סכא של הידי, וככל כפר — את דורפלי של הידי. זה כוחם של ספרים טובים על ארצות רחוקות — שהם מותירים אחריהם לעד תחושת שייכות לארץ זו ולאנשיה. ...וכל ילד שקרא את ספרה זה של ספירי ישתוקק לבלות את לילותיו על מצע ישיה בעלית-גג, כהידי בשעתה, ולהשקיף אל פסגות ההרים הזוהרות מתחת לכתר נוצן של כוכבים".

3. ראה, למשל, מאמרי "סיוור בממלכת התרגום" ("ספרות ילדים ונוער" ד, תשל"ה, עמ' 27—37), וכן הפרק "מכלי אל כלי" בספרי "תנו להם ספרים" (ספרית פועלים 1978, בעיקר עמ' 277).